

<https://doi.org/10.53231/LZAV.25.1.1>
Iesniegts/Submitted: 29.10.2024

RUSIFIKĀCIJA PADOMJU OKUPĀCIJAS LAIKĀ UN TĀS RADĪTĀS SEKAS MŪSDIENĀS

Vineta Skujiņa (Poriņa)

Vineta.Skujina@okupacijasmuzejs.lv

Atslēgas vārdi: latviešu valoda, krievu valoda, rusifikācijas politika, divvalodība, PSKP ideoloģija, sovetizācija, padomju okupācijas sekas

Kopš 20. gs. 90. gadu sākuma letonikas pētījumi nemainīgi liecina, ka latviešiem latviešu valoda ir bijusi un joprojām ir identitātes būtiskākā daļa. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Komunistiskā partija (PSKP) labi izprata pamatnāciju valodas lomu un ar rusifikācijas (no franču v. “pārkrievošana”¹) politiku mērķtiecīgi centās šo identitātes pamatu izmantot un ierobežot ar:

- 1) tiesību aktiem,
- 2) migrācijas veicināšanu,
- 3) tautsaimniecības centralizāciju,
- 4) izglītības saturu,
- 5) skolu sistēmas pārveidi u. c.

Rusifikācijas mērķis bija pakļaut tautu, pakļaujot valodu, un pakļaut valsti, atņemot valodai tās valstiskās funkcijas. Rakstā aplūkota rusifikācijas fenomena attīstība 20. gs., PSKP ideoloģijas pretrunīgums starp vārdiem un darbiem nacionālajā politikā, tostarp valodas politikā, kura visās PSRS republikās mērķtiecīgi turpināja 19. gs. vidū aizsākto agresīvo rusifikāciju, tikai rafinētākos veidos. Rakstā minēti centieni ar izglītības un zinātnes palīdzību realizēt PSKP kongresu programmas un Taškentas konferences (1979) būtiskākās rekomendācijas, lai krievu valodu ieviestu pastiprināti ikvienā padomju cilvēka dzīves jomā.

Nobeigumā atspoguļoti dati par Latvijas iedzīvotāju valodu prasmi mūsdienās kā piemērs padomju okupācijas ilglaicīgajām sekām valodas situācijā.

Ievads

Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (LPSR) veicinātais dekrētu bilingvisms (jeb divvalodība)² ir atstājis okupācijas lingvistiskās sekas visos līmeņos. Tās ir ilgai-

cīgākas, nekā varēja iedomāties Atmodas gados. Lai arī LPSR Valodu likums pieļāva divvalodību latviešu un krievu valodā, latviešu valodas kā valsts valodas statuss tika stiprināts³. Okupācijas sekas ir valstsnācijas

pārstāvju lingvistiskā uzvedība, saziņā ar citu tautību Latvijas iedzīvotājiem pārejot uz krievu valodu; divvalodība mediju telpā; mazākumtautību izglītības kavētā pāreja uz latviešu valodu un šķēršļi, kas joprojām apgrūtina izglītību latviešu valodā; latviski protošo, bet krievu valodu neprotošo cilvēku diskriminācija daudzās darbavietās un citur publiskajā telpā Latvijā; sovetismi, krievu valodas ietekme ne tikai latviešu valodas leksikā, bet arī sintaksē, respektīvi, teikumu konstrukcijās u. tml.

Padomju sistēma Baltijas valstīs pēc okupācijas tika ieviesta vairākos līmeņos: politiskajā, ekonomiskajā, sociokultūras un demogrāfiskajā⁴. PSRS industrializācijas un migrācijas politikas rezultātā notika dramatiskas pārmaiņas iedzīvotāju etnodemogrāfiskajā sastāvā. Zinātniskajā literatūrā, rakstot par situāciju LPSR un Igaunijas PSR, to mēdz dēvēt par “etnodemogrāfisko katastrofu”⁵. Politiskās kontroles nodrošināšanai vara komplektēja vietējo partijas organizāciju darbinieku sastāvu ar krieviem vai attiecīgās pamatnācijas rusificētajiem pārstāvjiem, notika uzņēmumu un iestāžu vadošo darbinieku nomaiņa pret okupācijai lojāliem darbiniekiem, Krievijas PFSR funkcionāri bija otrās personas katrā partijas vai pašvaldību komitejā. Ekonomiskā kontrole tika realizēta ar zemju nacionalizēšanu, kolektivizāciju, rūpniecības centralizāciju. Demogrāfiskā (deportācijas, kolonizācija, varai nelojālu cilvēku vajāšanas, nosūtīšana uz ieslodzījumu vietām un fiziskā iznīcināšana) un sociokultūras kontrole (rusifikācija, ideoloģizācija: padomju cilvēka un padomju tautas veidošana) atradās mījiedarbībā ar politisko un ekonomisko kontroli.

Rusifikācijas fenomens un PSKP politika

Rusifikācija nav jauns fenomens. Pret lingvistiskajām minoritātēm tā sākās jau Krievijas impērijas laikā, jo īpaši 19. gs. vidū, kad attīstījās agresīvais krievu nacionālisms⁶.

19. gs. otrajā pusē Krievijas Tautas izglītības ministrija atklāti pauda — visu Krievijā dzīvojošo nekrievu tautu izglītības mērķim jābūt tādām, lai nekrievu tautas rusificētos un saplūstu ar krievu tautu. Rusifikācija, saistībā ar padomju cilvēka un padomju tautas izveides procesu PSKP sociālajā inženierijā bija mērķtiecīgāka un rafinētāka par rusifikāciju cariskajā Krievijā, kad krievu valoda tika atklāti uzspiesta nekrievu tautību pārstāvjiem.

Tomēr Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) vadonis Vladimirs Ļeņins (1870–1924) pauda, ka dažādaļām tautām, lai tās apvienotos vienotā darbaļaudžu masā, jādod iespējas attīstīt savu nacionālo kultūru un valodu, un pasludināja visu valodu un tautību vienlīdzību. Ļeņina rakstā “Jautājumā par tautībām jeb autonomizāciju”⁷ teikts šādi: “Jāprot atšķirt apspiedējas nācijas nacionālismu no apspiestās nācijas nacionālisma, lielas nācijas nacionālismu no mazas nācijas nacionālisma.

Attiecībā uz otro nacionālismu mēs, lielas nācijas nacionāļi, gandrīz vienmēr vēsturē esam vainīgi bezgala daudzās varmācībās un pat vēl vairāk — paši to nemanīdami, izdarām bezgala daudz varmācību un bezgala daudz apvainojam.”⁸

Ļeņins mūža nogalē raksta par nepatīkamām sekām: “[...] tiesības brīvi izstāties no savienības” būs tikai tukšs papīrītis, kas nespēs Krievijas cittautiešus aizsargāt, lai tiem nebruktu virsū tas īstenais krievu cilvēks, lielkrievs, šovinists, būtībā nelietis un varmāka, kāds ir tipiskais krievu birokrāts” (no Ļeņina 1922. gada 30. decembra vēstules⁹). Līdz ar Ļeņina nāvi 1924. gadā Josifam Staļinam (1878–1953) pārņemot varu, situācija nacionālajā un ar to saistītajā kultūras un valodas jautājumā mainījās: “[...] 1930.–1934. gados tika noteikts kurss uz PSRS pārvēršanu par padomju patriotu dzimteni. Par spēku, kas aicināts jaunā veidā pulcināt citas tautas, tika atzīta krievu tauta. Saskaņā ar staļinisko futuroloģiju

krieviem vajadzēja kļūt par tautu “zonālas grupas” savdabīgu cementu un pārvērst to par vienu no pārejas formām uz beznacionālu cilvēci.”¹⁰

PSKP virziens valodas politikā bija sākot “nacionālo valodu attīstības likumus ar sociālistisko tautu attīstību”, izceļot krievu valodas īpašo lomu. Vairāku LPSR zinātnieku darbos atbalsojās padomju valodnieka Viktora Vinogradova (1895–1969) darba “Dižā krievu valoda”¹¹ (1945) idejas. Viņš iestājās par krievu valodas prioritāti, jo tādā gadījumā kļūšot isāks cilvēces ceļš uz vienu kopvalodu: “Tā, krievu valoda, paceļot citu valodu kultūras līmeni, kļūstot tajās par savstarpējās tuvināšanās centru, rada apstākļus, kas nākotnē saīsinās ceļu uz vienu valodu visai cilvēcei.”¹²

LPSR Zinātņu akadēmijas (ZA) Vēstures institūta pētnieks un kara vēsturnieks Vasilijis Savčenko (1923–2014) monogrāfijā “Latviešu un krievu tautas vēsturiskās saiknes” (1959) raksta: “Padomju Savienības tauta nespēj iedomāties tautu draudzības stiprināšanu bez dziļas cieņas jūtām un neierobežotas padevības ieaudzināšanas pret savu vecāko brāli — dižo krievu tautu, kura spēlē vadošo lomu komunisma celtniecībā. [...] Padomju cilvēku audzināšana cieņā pret vecāko brāli — krievu tautu, brālības garā pret visām mūsu valsts tautām — viens no svarīgākajiem uzdevumiem ideoloģiskās frontes darbiniekiem.”¹³

No vienas puses, skanēja vārdi — nepieļaut nekādas privilēģijas, ierobežojumus vai spaidus vienas vai otras valodas lietošanā, kā Ļeņins to sludina rakstā “Strādnieku šķira un nacionālais jautājums” (1913): “Nevienas privilēģijas nevienai nācijai, nevienai valodai! Ne vismazākās apspiešanas, ne vismazākās netaisnības pret nacionālo mazākumu! — lūk, strādnieku demokrātijas principi.”¹⁴ No otras puses bija ikdienas prakse līdz pat cilvēku represijām par t. s. “buržuāzisko nacionālismu” un savas dzimtās valodas un kultūras aizstāvību. LKP

CK sekretārs Arvīds Pelše (1899–1983) 1960. gadā rakstīja: lai sekmīgi cīnītos ar nacionālisma izpausmēm, ir svarīgi pareizi izprast valodas jautājumu. Viņš arī iezīmēja vēlamo padomju tautas ģenēzi: “Uz sava uzplaukuma un izaugsmes bāzes nacionālās republikas pakāpeniski nonāks līdz nāciju saplūšanai. Šis process jau ir sācies un turpināsies ilgi, līdz pat komunisma uzvarai visā pasaulē.”¹⁵

Rusifikācijas politika Baltijas un citās nekrievu republikās padomju okupācijas laikā nebija vienveidīga — to ietekmēja PSKP vadības maiņas. Analizējot rusifikācijas politikas dokumentus, var redzēt korelāciju starp PSKP vadības politiku un pārmaiņām PSRS republikās valodu jautājumā. Kā jau iepriekš minēts, Ļeņins pasludināja visu tautību un valodu vienlīdzību, kas praksē neeksistēja. Tomēr jau kopš Oktobra bruņotā apvērsuma (1917) citu PSRS savienoto republiku, kopš 1940. gada arī LPSR, partijas līderi uzsvēra, ka nacionālais jautājums PSRS un konkrētās republikās ir atrisināts. Šo apgalvojumu PSRS līderi bieži izmantoja runās un politikas dokumentos, iespējams, lai programētu cilvēku apziņu un radītu iedzīvotājos pārliecību, ka tas patiešām ir atrisināts, un Ļeņiniskie principi par visu etnosu, tautību vienlīdzību praksē strādā labi labi.

Staļina varas gados līdz 1953. gadam tika uzsvērts princips, kas lasāms arī LPSR skolu programmās — “nacionāls pēc formas, sociālistisks pēc satura”. Praksē tas tika īstenots kā viendabīgas padomju tautas veidošana, ar ideoloģizētu kultūru un ar vienu valodu — krievu valodu.

Īsajā laikā, kad Lavrentijs Berija (1899–1953) centās paņemt varu savās rokās (1953), notika atgriešanās pie Ļeņiniskajiem principiem, un arī latviešu valodas lomas stiprināšanai varēja pieņemt labvēlīgus lēmumus, kurus diemžēl nepildīja.^{16, 17} Ņikitas Hruščova (1894–1971) varas gados (1953–1964) Berijas iesāktā nacionālā jautājuma risināšanu pārtrauca un pārskā-

tija nacionālo politiku, cenšoties atjaunot PSRS kādreizējo ideoloģiju un iespējami īsā laikā panākt sasniegumus komunisma tuvināšanā. PSKP XXII kongresa (1961) programmā, kas ir partijas III programma — komunistiskās sabiedrības uzcelšanas programma —, par valodas politiku rakstīts: “nodrošināt arī turpmāk PSRS tautu valodu brīvu attīstību, katram PSRS pilsonim pilnīgu brīvību runāt, audzināt un mācīt savus bērnus jebkurā valodā, nepieļaujot nekādas privilēģijas, ierobežojumus vai spaidus vienas vai otras valodas lietošanā (oriģinālā¹⁸: “lietot kādu noteiktu valodu”). Tautu brālīgās draudzības un savstarpējās uzticēšanās apstākļos nacionālās valodas attīstās uz līdztiesības un savstarpējās bagātināšanās pamata.”¹⁹ Kongresa uzdevumos minēts, ka: “ar komunisma uzvaru PSRS notiks vēl lielāka nāciju tuvināšanās, pieaugs to ekonomiskais un idejiskais kopīgums, attīstīsies viņu garīgā tēla kopīgās komunistiskās iezīmes. Taču nacionālo atšķirību, īpaši valodu atšķirību, dzēšana ir daudz ilgāks process nekā šķiru robežu dzēšana.”²⁰ “Komunistiskās celtniecības pieaugošie mērogi pieprasa pastāvīgu kadru apmaiņu starp nācijām. [...] Nacionālisma izpausmju likvidēšana ir visu PSRS nāciju un tautību interesēs. [...] Procesam, kas norisinās mūsu dzīvē, kad līdztekus dzimtajai valodai labprātīgi mācās krievu valodu, ir pozitīva nozīme, jo tas veicina savstarpēju pieredzes apmaiņu un dod ikvienai nācijai un tautībai apgūt visu citu PSRS tautu kultūras sasniegumus un pasaules kultūru.”²¹ Tātad *a priori* pieņemts vai pat iekodēts, ka arī citas PSRS un citvalstu nācijas sazinās krieviski.

PSKP CK ģenerālsekretāra Leonīda Brežņeva (1906–1982) varas laikā (1964–1982) publiskajā retorikā izskanēja, ka nacionālās kultūras “attīstītā sociālisma” apstākļos ir uzplaukušas, kā piemēru minot krievu kultūru. PSRS nekrievu tautu valodas un kultūras pastāvēšanai rūpes veltītas netiek, un tieši Brežņeva varas gados daudzas tautas zaudēja identitāti — savu valodu un

kultūru — par labu krievu valodai un kultūrai.^{22,23}

Par attieksmi pret nacionālajām valodām šajos gados PSRS realizētās valodas politikas pētnieks Glins Lūiss (*Glyn Lewis*): “Izskatās, ka režīms atrod risinājumu, nošķirot divas piederību kopas — pilsonisko un grupu [nacionālo, etnisko] piederību — un nodrošinot to, ka nacionālā valoda, kas liecina par piederību [nacionālās, etniskās] grupas kultūrai — kļūst tikai par dekorāciju [PSRS politikai — V. S.]”²⁴

PSKP vadoņa Jurija Andropova (1914–1984) paziņojums 1982. gadā tiek uzskatīts par nozīmīgāko nacionālo attiecību jautājumā PSKP pastāvēšanas laikā. Andropova politikā tika nosodīti “nacionālie izlēcieni” un vienlaikus klusinātas pretnacionālas jūtas. Viņš solīja, ka nacionālās atšķirības, kas tolaik pastāvēja, drīzumā izzudīs, un nav vajadzīgs tās mākslīgi mazināt. Notika kultūras vērtību popularizēšana ar uzsvāru uz krievu kultūru, kā arī uz internacionālisma izplatību. Andropova idejas pastāvēja līdz pat 1987. gada PSKP 27. kongresam, kura programmā tās vēl tiek ietvertas. Mihaila Gorbačova laikā (1985–1991) Andropova idejas aktualitāti nebija zaudējušas. Kad 1985.–1986. gadā notika diskusijas par jauno PSKP programmu, viena diskutētāju daļa iebilda pret PSRS unitāro politiku, otra — pret federālo politiku, uzskatot, ka valsts jādala reģionos, vadoties no ekonomiskās attīstības viedokļa, nevis — nacionālajos reģionos. Nacionālo jautājumu sadaļā tika uzsvērts, ka tautas kļūst neatkarīgākas un nacionālās kultūras — integrētākas tur, kur krievu valodai kā kopējam komunikācijas līdzeklim ir noteicošā loma. Pretēji 1961. gadā notikušā PSKP XXII kongresa programmai, jaunā PSKP programma solīja nodrošināt to, ka nacionālo valodu lietojums tiek aizsargāts. Gorbačovs brīdināja, ka “nacionālā šovinisma” izpausmes pieļautas netiks. Nākamajos gados viņš sāka saprast, ka “pārmērīga” nacionālisma prasības

nav raksturīgas tikai “nacionālā šovinisma” paudējiem, bet ir būtiskas lielākajai daļai nekrievu tautību.²⁵ Arī vairums krievu vairs nevēlējās akceptēt saukļus par tautu draudzību kā aizstājējus viņu ekonomiskajām, politiskajām un sociālajām tiesībām. Iedzīvotājiem tika dota lielāka vārda brīvība, kas Baltijas republikās veicināja tautas kustību veidošanos un Tautas frontes izveidi.

1988. gada jūnijā PSKP Vissavienības 19. konferencē Gorbačovs runāja par “jauno domāšanu” nacionālo jautājumu kontekstā: palielināja republiku autonomiju, rosināja rūpēties par dabas un vēstures pieminekļiem, vidi, kā arī par ikvienas republikas pamatnācijas valodas apguvi visiem attiecīgajā republikā dzīvojošajiem. Tomēr viņš neakceptēja no PSRS autonomu kultūrpolitiku veidošanu. Ideja par krievu valodas apguves un lietošanas ilglaicīgumu PSKP vadītāja runās ir aktuāla līdz pat PSRS sabrukumam: “Var iedomāties, kas notiktu, ja katras nācijas pārstāvji, kas pārcēlušies uz ASV, runātu katrs savā valodā un nevēlētos prast angļu valodu! Tā ir arī mūsu valstī. Jo vairāk tādēļ, ka krievu tauta ar visu savu vēsturi ir pierādījusi, ka viņai piemīt milzīgs internacionālisma potenciāls, godbijība, labvēlība pret visām tautām. Dzīve ir pierādījusi, ka jāprot divas valodas (izņemot svešvalodas), proti, dzimtā valoda un saskarsmei — krievu valoda. [...] veselīgajai interesei pret visu vērtīgo, kas ir katrā nacionālajā kultūrā, nav jāizvirst par norobežošanos no nacionālo kultūru mijiedarbības un tuvināšanās objektīvā procesa.”²⁶ Lai arī daudz tika domāts par ekonomiskajiem jautājumiem, dažādo tautu kultūras attīstīšanas tiesību jautājums joprojām netika risināts, un Baltijas republiku pamatnāciju valodu pastāvēšana bija apdraudēta. PSRS nacionālā un valodas politika tika uzskatīta par vienu no PSRS sabrukuma centrālajiem iemesliem, līdztekus samilzušajām problēmām ekonomikā. Tieši prasība pēc pamatnāciju valodu (latviešu, igauņu un lietuviešu) tiesībām Baltijas val-

stīs, kas tika izteikta lakoniski, piemēram: “Rusifikācijai — nē!” bija Atmodas laika politisko akciju un rezolūciju viens no galvenajiem mērķiem, kas veicināja neatkarības atgūšanu visās Baltijas valstīs.

Sovetizācija un rusifikācija LPSR izglītības politikā

Jebkuras valsts valodas politikas realizēšanā izšķiroša loma ir izglītībai. Arī rusifikācijas politikas realizēšanā liela loma bija zinātniski plānotajai un pēc KPFSR skolu sistēmas parauga veidotajai LPSR skolu sistēmai un krievu valodas obligātajai apguvei, latviešu valodas apguves mazināšanai, mērķtiecīgajai mācību metodikai krievu valodas apguvē un iedzīvotāju sovetizācijai ar izglītības palīdzību. Rusificētā valodas vide un lietvedība, kas valsts iestādēs okupācijas laikā bija galvenokārt vai tikai krieviski, sekmēja rusifikāciju. Tas viss okupācijas gados ietekmēja nekrievu tautību cilvēku domāšanu un mudināja saziņas situācijās izvēlēties lietot krievu valodu. Arī krieviem tas kļuva par ikdienas ieradumu, normu, ka attiecīgās nekrievu republikas pamatnācijas valoda būs jāapgūst tikai formāli, un jālieto tā nebūs.

Sovetizācijā un pakļaušanā ideoloģijas ietekmei sevišķi svarīga loma bija skolām, jo tās: 1) jaunākās paaudzes cilvēkus varēja uzrunāt to intensīvas attīstības laikā; 2) varēja skolēnus norobežot no daudzām privātās dzīves ietekmēm.²⁷ Latvijas Valsts arhīva materiāli liecina, ka skolās valodu jomā proporcionāli no kopējā īpatsvara ap tuveni 30% stundu bija veltītas latviešu valodai un literatūrai, 55% — krievu valodas un literatūras stundām. 15% veidoja svešvalodas apguvei paredzētās stundas. Tā laika dokumentos un PSKP vadoņu runās PSRS republiku pamatnāciju valodas netika sauktas par mazsvarīgākām valodām nekā krievu valoda. Tomēr fakts, ka krievu valodas apguve skolās bija obligāta un to arī mācīja pastiprināti, iecēla krievu valodu augstākā

statusā, salīdzinot ar citām valodām. Lai arī 1958./59., 1974. u. c. gadu “PSRS Tautas izglītības likumā” un LPSR Tautas izglītības likumā²⁸ (1974) minēts, ka pastāv mācību valodas brīva izvēle (dzimtajā vai citas PSRS tautas valodā), tomēr realitātē mazākumtautību skolas pēc Latvijas okupācijas drīz vien tika likvidētas. Iedalījums un izvēle bija tikai starp skolām ar latviešu valodu (jeb “nacionālajām skolām”); arī — “nekrīvu skolām”) un skolām ar krievu mācībvalodu. Līdz Atmodas beidzamajiem gadiem (kad 1989. gadā atjaunoja vienīgi Šimona Dubnova Rīgas Ebreju vidusskolu) neatjaunoja starpkaru laikā pastāvošās ebreju, poļu, vācu u. c. mazākumtautību skolas. Padomju okupācijas laikā no daudzajām iebrāucēju etniskajām grupām tikai krievi bija iespēja mācīties savā dzimtajā valodā, bet citu tautību pārstāvjiem šādu iespēju nebija. LPSR citu tautību (nelatviešu un nekrīvu) vecāki saviem bērniem galvenokārt izvēlējās skolas ar krievu mācībvalodu, izvēli argumentējot ar lielākām sociālajām un ekonomiskajām iespējām.

Padomju perioda krievu teorētiskajā literatūrā, runājot par krievu valodu, tika lietots arī apzīmējums “otra dzimtā valoda”, kas galvenokārt ir politiskās sistēmas iespaids. Tajā ietverts gan ideoloģiskais aspekts — krievu valoda tika apzināti izmantota kā de-etniskošanas līdzeklis (vispirms “otra dzimtā valoda”, pēc tam jau vienkārši “dzimtā valoda”), gan metodoloģiskais aspekts — krievu valoda tika apgūta tādā pašā veidā kā dzimtā valoda, t. i., spontānā komunikācijā attiecīgās valodas vidē ikdienas saziņā.²⁹ 1989. gada tautas skaitīšana liecināja, ka de-etniskošana sevišķi bija skārusi ukraiņus, baltkrievus, poļus un ebrejus (pēc 1989. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultātiem, publicētiem 1990. gadā³⁰).

PSKP politikas veidotājiem tomēr nebija pietiekami ar to, ka daudzi nekrīvu vecāki labprāt izvēlējās saviem bērniem skolas ar krievu mācībvalodu. 1961. gads bija pa-

vērsiena gads izglītības rusifikācijā, kad pēc PSKP XXII kongresa sākās tā programmas uzdevumu ieviešana izglītībā, un nekrīvu skolu skolēnu rusifikācija vēl vairāk pastiprinājās. Pēc 1961. gada par krievu valodas metodiku un mācību plāniem tika domāts vēl nopietnāk, un aktīvi tika iepirkta mācību literatūra krievu valodā. Rusifikācijas metodiski pārdomātajā mehānismā būtiska loma bija latviešu valodas un literatūras stundu skaitam un mācību materiāliem. Skolās ar krievu mācībvalodu tie bija daudz pieticīgāki nekā krievu valodas apguvē skolās ar latviešu mācībvalodu, tāpēc attīstījās asimetriskais bilingvisms: latvieši krievu valodu apguva intensīvāk, nekā krievi — latviešu valodu. Totalitārais režīms, tostarp nacionālkomunistu darbības apspiešana LPSR, bija iemesls tam, ka pretestība krievu valodas ieviešanai neradās.

Krievu valodas mācību programmu ievaddaļās teikts: “Jaunajā PSKP programmā norādīts, ka krievu valoda faktiski kļuvusi par PSRS starpnacionālās saziņas un sadarbības valodu.” Lai arī tika deklarēti ļeņiniskie principi — “visu valodu un tautu vienlīdzība”, tomēr praksē šāds modelis nepastāvēja, jo tāds arī nebija PSKP ideoloģijas mērķis.

Kopš 1970. gada krievu valodu Latvijas PSR skolās ar latviešu mācībvalodu (atšķirībā no Igaunijas PSR un Lietuvas PSR skolām pamatnācijas valodā) atsāka mācīt jau no 1. klases. Skolās ar latviešu mācībvalodu, sākot ar 6. klasi, stundu skaits krievu valodā un literatūrā bija lielāks par latviešu valodas stundu skaitu.³¹ Latvijas Valsts arhīva materiāli liecina, ka krievu valodas programmu izveidē LPSR tika izmantota KPFSR 1947. gadā izdotā un apstiprinātā nekrīvu skolu krievu valodas programma sagatavošanas klasēm, kuras pamatā bija 1938. gada 13. marta dekrēts “Par krievu valodas obligāto apguvi nacionālo republiku un apgabalu skolās”. Attiecīgajā laikposmā LPSR skolu programmās krievu valoda

sagatavošanas klasēs nenotika, bet 20. gadsimta 70. gados par to tika daudz domāts, jo īpaši pēc t. s. Taškentas konferences (1979).³²

Pēc PSKP XXII kongresa (1961) programmas izsludināšanas, lai veicinātu tautu draudzību, skolās ieviesa divplūsmu principu jeb paralēlās klases, kur mācības notika vai nu latviešu, vai krievu valodā. 1963. gadā Latvija bija 240 t. s. apvienotās jeb divplūsmu skolas, kas neattaisnoja tām veltītās cerības un kur etniska rakstura konflikti bija šo skolu ikdienas parādība. Pastāvēja arī jauktās (latviešu-krievu) pirmsskolas izglītības iestādes. Vēl 1990. gadā LPSR no 1100 pirmsskolas izglītības iestādēm 501 bija ar latviešu kā nodarbību valodu, 399 — ar krievu un 200 jauktās (latviešu un krievu) pirmsskolas izglītības iestādes.

Taškentas konference

Zīmīgs datums un būtisks notikums, pēc kura arī LPSR notiek daudzas pārmaiņas mācību metodikā, organizēšanas formās, un attieksme pret krievu valodas apguvi kļūst vēl pārdomātāka, bija 1979. gada 29. maijā notikušī t. s. Taškentas konference jeb Vissavienības zinātniski-praktiskā konference “Krievu valoda — PSRS tautu draudzības un sadarbības valoda”.³³

Saskaņā ar konferences rekomendācijām notika tūlītējas pārmaiņas visu PSRS republiku pirmsskolu, vispārizglītojošo un vidējo speciālo, kā arī augstskolu programmās, metodiskajos līdzekļos krievu valodas apguvei, mācību literatūrā u. c. Konference ir uzskatāma par “jauno vilni” PSRS tautu rusifikācijā, jo, acīmredzot, padomju tautas izveide ar vienu dominējošo valodu — krievu valodu — nenotika tik strauji, kā bija plānota.

Taškentas konferences rekomendācijās, jo īpaši runājot par speciālo un arodizglītību, tika skaidri noteikts — ir paredzēta pilnīga nekrievu programmu pārveide par programmām krievu valodā.

Konferencē tika izvirzīts mērķis — katram vidējo mācību iestādi absolvējušajam jauniešim brīvi jāprot krievu valoda. Galvenās atsaucē konferences ieteikumos bija uz:

- 1) PSKP XXV kongresa (1976) atzinumiem,
- 2) komunistiskās partijas un valdības lēmumiem par skolām,
- 3) 1978. gadā notikušā Vissavienības skolotāju kongresa rekomendācijām.

Atsauču secība atspoguļo hierarhiju, kādā lēmumi nonāca līdz katrai PSRS republikas nekrievu skolai. Interesanti, ka rekomendācijas, lai arī Taškentas “zinātniski-praktiskā” konference notika maijā, PSRS republikās bija zināmas jau martā.³⁴

Taškentas konferences rekomendācijās, pirmkārt, uzsvērtā krievu valodas aģrīna apguve pirmsskolās, kas skāra aptuveni 22 000 PSRS pirmsskolas izglītības iestādes. Rekomendācijas arī paredzēja PSRS Pedagoģisko zinātņu akadēmijai, republiku zinātniskās pētniecības institūtiem mērķtiecīgu metodikas izstrādes darbu; divvalodības izpētē paredzēja iesaistīt psihologus, sociologus un valodniekus. Augstākajā izglītībā — zinātnisko rakstu krājumus izdot krieviski, veicināt nacionālo republiku studentiem iespējas tikt uzņemtiem ārpus konkursa KPFSR, Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR augstskolu vecākajosursos, t. i., senākajās PSRS republikās, kurās notika veiksmīga slāvu grupu lingvistiskā asimilācija krievu valodā un padomju cilvēks tika izveidots ātrāk, sekmīgāk, nekā tas notika citās PSRS republikās. Rekomendēts arī veidot filoloģijas fakultātes, kurās studiju darbs notiktu tikai krieviski, un sekmēt, lai augstskolu studenti un vidējo specialitāšu mācību iestāžu skolēni krieviski rakstītu diplomdarbus, kursa darbus, ziņojumus un referātus savā specialitātē, pārskatus sava aroda un pedagoģiskajā praksē.

Atsevišķa sadaļa rekomendācijās paredzēta mediju jomai, kurai bija: “jāatspoguļo krievu valodas cementējošā loma dažādu

nāciju kolektīvos [...]. Spilgti un pilnīgi ir jāatklāj krievu valodas kā savstarpējās sazināšanās līdzekļa loma kolhozos, padomju saimniecībās, iestādēs, uzņēmumos, skolās un ģimenē”³⁵.

Taškentas konferences rekomendācijas bija visaptverošas, mērķtiecīgas, pārdomātas — tās tika ieviestas ikvienā izglītības posmā un mācību aspektā, ieskaitot ārpuskolas, skolas un ģimenes mijiedarbību un sadarbību krievu valodas prasmes attīstīšanā. Realitātē bija redzams, ka daudzas no rekomendācijām bija ambiciozas, nesaistītas ar izglītības iestāžu iespējām un PSRS nekrievu pamattautu vēlmi apgūt krievu valodu un literatūru.

Krievu valodas faktiskās lomas stiprināšana

Krievu valodu LPSR tāpat kā citās PSRS republikās pasludināja par internacionālu valodu un nāciju savstarpējās sazināšanās valodu. Tas atspoguļojās periodikā, mācību grāmatās un zinātniskajā literatūrā. Piemēram, 1965. gada izdotajā “Sabiedrības mācības” grāmatā vidusskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu izlaiduma klasēm teikts: “Tautas brīvprātīgi pieņēmušas krievu valodu kā savstarpējās sazināšanās līdzekli. Un tas ir pilnīgi dabiski, tāpēc ka krievu valoda ir vislielākās Padomju Savienībā dzīvojošās nācijas valoda [...], tāpēc ka krievu valodai ir ārkārtīgi bagāts vārdu krājums, krievu valodā ir, iespējams, vissmalkākās domu nianse [..]. Vienalga, pie kādas padomju nācijas mēs piederam, mēs mīlam krievu valodu, jo tā ir Ļeņina un Čerņiņskas, Tolstoja un Čehova, Puškina un Gogoļa, Gorkija un Majakovska valoda. Skaidrs, ka arī turpmāk padomju cilvēki labprāt mācīsies krievu valodu, plaši izmantos to kā tautu savstarpējās sazināšanās līdzekli. [...] Kad komunisms būs uzvarējis pasaules mērogā, nacionālās atšķirības pavisam izzudīs, nostiprināsies viena kopīga valoda, viena kopīga kultūra, kas uzsūks sevī visas nacionālo kultūru bagātības.”³⁶

Ar ideoloģijas palīdzību tika veidots krievu valodas un tautas pārākums pār citām valodām un tautām. Veidošanā iesaistījās gan LKP CK, gan LPSR zinātniskie institūti, kuri vadošos norādījumus divvalodības ieviešanai saņēma no Maskavas ZA. Pat atsevišķi valodnieki savos darbos krievu valodu dēvēja par “brīvprātīgi pieņemto”, “internacionālo”, “starpnacionālās saziņas valodu”, “citu valodu” un “kultūru bagātinātāju un spēka avotu”, piemēram, kā tas lasāms 1978. gada izdevumā “LPSR ZA Vēstis” publikācijā “Valodniecības ideoloģiskie aspekti”: “Balstoties uz savu valodas situāciju un valodas politiku, daži amerikāņu lingvisti to pašu attiecina arī uz PSRS valodas situāciju un valodas politiku — viņi raksta, Padomju Savienībā cenšoties uzspiest rusifikāciju. [...]”

Padomju valsts vēsture ir padomju tautu nacionālo kultūru un nacionālo valodu attīstības ļeņinskās nacionālās politikas realizēšanas paraugs.[...] Padomju Savienības iedzīvotāji par starpnacionālās saziņas un sadarbības līdzekli izraudzījušies vienu no nacionālajām valodām, kas reizē ir vislielākās iedzīvotāju daļas dzimtā valoda, — krievu valodu. Krievu valoda kā starpnacionālās saziņas valoda ir tiesiski vienlīdzīga ar citām nacionālajām valodām, tai nav nekādu juridisku privilēģiju un ar to tā atšķiras no t. s. valsts valodas kapitālistiskajās zemēs.

Nacionālajās republikās izveidojusies divvalodības situācija, kad iedzīvotāji saziņā ar citu tautību pārstāvjiem lieto šo starpnacionālās saziņas valodu. Šāda divvalodība veicina nāciju tuvināšanos un to kultūru savstarpēju bagātināšanos.”³⁷

Citētā publikācija par sabiedrības divvalodību tapusi 1978. gadā, bet šāda divvalodība pastāv joprojām. Atšķirībā no 20. gs. 70. gadiem, kad divvalodība tika cildināta pat valodnieku publikācijās, par to kā nevēlamu parādību latviešu valodas un nācijas pastāvēšanā vēltīti daudzi pētījumi kopš

Latvijas neatkarības atgūšanas, divvalodības ierobežošanai izlietoti apjomīgi Latvijas un ārvalstu finanšu līdzekļi.

Rusifikācija un divvalodība tika mērķtiecīgi ieviesta un sekmēta, izmantojot zinātniskās metodes, kuras koordinēja dažādas zinātniskās padomes. Piemēram, PSRS pastāvēšanas pēdējā desmitgadē valodas politikas un divvalodības ieviešanu koordinēja PSRS Zinātņu akadēmijas kompleksā zinātniskā padome “Nacionālo valodu attīstība sociālisma apstākļos” un zinātniskā padome “Krievu valoda kā starpnacionālās saziņas valoda”, kurā iesaistīti visu republiku pārstāvji.³⁸ LPSR Zinātņu akadēmijas institūti palīdzēja regulēt un pielāgot PSRS ZA rekomendācijas LPSR zinātnē, tostarp — valodniecībā. LPSR ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtā, piemēram, strādāja latviešu–krievu divvalodības grupa, kuras pētnieku uzmanības centrā bija krievu valodas kā starpnacionālās saziņas valodas funkcionēšanas izpēte latviešu–krievu aktīvas divvalodības apstākļos.^{39,40}

Valodu prasmes Latvijā un Eiropas Savienībā (ES)

To, cik ilglaicīgas sekas ir PSRS veicinātajai sabiedrības divvalodībai, varam redzēt dažādos statistikas avotos mūsdienās. Jau nākais un respondentu skaita ziņā apjomīgākais pētījums, kurā iekļauti arī jautājumi par iedzīvotāju dzimto valodu un citu valodu prasmi un lietojumu, ir Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) “Pieaugušo izglītības apsekojums 2023”.⁴¹ Tajā aptaujāti 5492 iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 69 gadiem visā Latvijas teritorijā.

Par augstu individuālā bilingvisma jeb divvalodības līmeni un simetrisku divvalodību latviešu un krievu valodā liecina tas, ka 2022. gadā latviešu valodu prata 89% iedzīvotāju, kuru dzimtā valoda vai viena no divām dzimtajām valodām nav latviešu valoda, savukārt krievu valodu prata aptuveni 91% iedzīvotāju, kuru dzimtā vai viena no divām dzimtajām valodām nav krievu valoda. No tiem respondentiem, kuru dzimtā valoda ir cita valoda, krievu valodas pratēju īpatsvars joprojām ir nedaudz

1. tabula.

Valodu zināšanas, izņemot dzimto valodu, 2022. gadā
(iedzīvotājiem 18–69 gadu vecumā)

	PAV/SAM	Rīgas statistiskais reģions	Pieņemas statistiskais reģions	Vidzemes statistiskais reģions	Kurzemes statistiskais reģions	Zemgales statistiskais reģions	Latgales statistiskais reģions	Vīriši	Sievietes	18-24 gadi	25-34 gadi	35-54 gadi	55-64 gadi	65-69 gadi	Augstākā izglītība	Vidējā izglītība	Zemāka par vidējo vai nav formālas izglītības	Nodarbinātība	Darba meklētāji	Ekonomiski neaktīvi
Latviešu	89,3	92,1	88,4	90,2	93,0	90,1	82,1	86,5	91,9	92,4	93,4	89,5	87,0	81,4	94,3	88,6	76,8	90,7	81,1	87,3
Angļu	64,0	73,8	69,8	60,8	57,7	60,0	42,8	63,6	64,4	92,6	88,8	67,0	37,3	30,8	85,4	53,0	41,3	68,0	55,6	45,9
Franču	1,4	2,7	1,2	0,6	0,7	...	0,6	1,1	1,7	3,0	2,1	1,5	0,7	1,5	2,6	0,8	...	1,6	...	1,0
Lietuviešu	2,0	0,9	0,8	...	4,9	4,9	2,5	2,3	1,7	...	1,3	2,0	2,7	2,1	1,5	2,3	2,4	2,0	2,5	2,0
Krievu	91,3	93,6	90,0	93,0	86,6	93,4	92,1	92,0	90,7	77,5	84,6	93,4	93,7	91,0	92,3	92,2	84,2	92,7	86,8	86,1
Poļu	1,7	1,8	1,2	1,1	0,8	1,8	3,3	1,9	1,5	0,9	1,6	1,3	2,6	2,8	1,3	2,0	1,2	1,5	2,3	2,3
Spāņu	1,5	3,0	1,2	0,6	0,8	0,9	...	1,2	1,9	3,5	2,8	1,7	...	0,9	2,6	1,1	...	1,7	...	1,3
Ukraiņu	2,0	2,8	1,2	...	2,8	1,9	2,1	2,2	1,9	1,6	1,5	1,9	2,9	4,2	1,7	2,4	1,2	2,1	1,1	2,4
Vācu	15,3	16,9	13,5	14,5	17,3	16,2	11,9	15,1	15,4	14,8	12,3	16,3	15,8	16,8	20,0	13,7	5,6	16,2	11,1	12,4

Avots: CSP “Pieaugušo izglītības apsekojums 2023”

2. tabula.

Vislabāk apgūto svešvalodu zināšanu līmenis 2022. gadā
(iedzīvotājiem 25–64 gadu vecumā)

	Saprotu un varu izmantot tikai dažus vārdus un frāzes	Varu saprast un izmantot pazīstamākos sarunvalodas izteicienus, izmantoju valodu saistībā ar pazīstamām lietām un situācijām	Varu saprast vienkārša teksta būtību un izteikties vienkāršiem vārdiem, varu aprakstīt pieredzi un notikumus un diezgan tekoši sazināties	Varu saprast plaša spektra sarežģītus tekstus un elastīgi izmantot valodu, gandrīz pilnībā pārvaldu valodu
Angļu valoda				
Pirmā vai otrā vislabāk apgūtā svešvaloda	7,1	26,3	40,1	26,6
Pirmā vislabāk apgūtā svešvaloda	2,6	11,8	40,0	45,6
Otrā vislabāk apgūtā svešvaloda	9,5	34,4	40,1	15,9
Krievu valoda				
Pirmā vai otrā vislabāk apgūtā svešvaloda	20,0	38,1	31,2	10,7
Pirmā vislabāk apgūtā svešvaloda	0,6	6,2	29,2	64,0
Otrā vislabāk apgūtā svešvaloda	20,4	41,9	30,6	7,2
Vācu valoda				
Pirmā vai otrā vislabāk apgūtā svešvaloda	4,9	25,7	36,5	32,9
Pirmā vislabāk apgūtā svešvaloda	18,5	22,3	33,9	25,2
Otrā vislabāk apgūtā svešvaloda	9,5	36,7	42,3	11,5

Avots: CSP "Pieaugušo izglītības apsekojums 2023"

augstāks par latviešu valodas prātēju īpat-svaru.

Augstākais krievu valodas prātēju īpat-svars bija Rīgas (93,6%) un Zemgales reģio-nā (93,4%) (skat. 1. tabulu).

Atbildēs uz jautājumu par apgūto svešvalodu līmeni krievu valoda ir pirmajā vietā starp vislabāk apgūtajām svešvalo-dām — to gandrīz pilnībā pārvalda 64% respondentu. Angļu valodu gandrīz pilnībā pārvalda aptuveni 46% respondentu, vācu valodu — aptuveni 25% respondentu (skat. 2. tabulu).

Iedzīvotāju augstais individuālais biling-visms un multilingvisms (pēc CSP datiem tikai 5,3% prot vienīgi dzimto valodu, skat. iepriekš) visspilgtāk redzams salīdzināju-mā ar datiem citās ES valstīs, piemēram, iepriekšminētajā pētījumā *Eurobarom-eter 540 Europeans and their Languages* (2024) par eiropiešiem un valodām ES (2023. gada septembris — oktobris). Lat-vijas sabiedrības divvalodību šajā starp-tautiskajā pētījumā atspoguļo fakts, ka jautājumā “Kurā citā valodā, ja tāda jums ir, jūs runājat pietiekami labi, lai spētu sazināties? — pirmā cita valoda” — par pirmo citu valodu, kurā respondents var brīvi sazināties, 47% Latvijas respondentu nosauc krievu valodu. Tādējādi Latvija no 27 ES dalībvalstīm ir valsts, kurā lielākais respondentu īpatsvars atbildē uz šo jautā-jumu nosauc krievu valodu, un ar to ierindo-jas pirmajā vietā ES, kur vidēji tikai 2% iedzīvotāju spēj komunicēt krieviski. Krievu valoda Igaunijā, Lietuvā un Bulgārijā kā pir-mā cita valoda ir attiecīgi 29%, 44% un 10%, kas pēc Latvijas ir nākamie augstākie rādītāji ES.⁴²

Redzams, ka uz jautājumu “Kuras ir tās divas valodas vēl bez dzimtās valodas, ku-ras būtu visnoderīgākās Jūsu personiskajā attīstībā/izaugsme?” ES kopumā visvairāk respondentu atbildējuši, ka neviena valo-da nav visnepieciešamākā personiskajā izaugsme (13%), bet Latvijā tā uzskatījuši

tikai 4% respondentu. ES kopumā 12% res-pondentu atbildējuši, ka visnepieciešamā-kā valoda viņiem ir angļu valoda — 77% (Latvijā — 78%), vācu valoda — 14% (Latvijā — 19%), franču valoda — 13% (Latvijā — 5%), spāņu valoda — 12% (Lat-vijā — 4%). Savukārt krievu valodu šajā jau-tājumā ES norādījuši tikai 3%, bet Latvijā — 38% respondentu, kuri atbildējuši, ka tieši tā būs visderīgākā viņu personiskajai izaugs-meī. Tas atbildēs uz šo jautājumu tomēr jau ir par 11 procentpunktiem mazāk, salīdzinot ar 2012. gada datiem. Salīdzinājumam: krievu valodu par visderīgāko personiskajai izaugsmei Lietuvā nosauc 40%, Igaunijā — 32%, Kiprā (kur arī ir liels krieviski runājošo īpatsvars) — 19% respondentu.⁴³

Secinājumi

Rusifikācija kopsaistē ar padomju cil-vēka un padomju tautas izveides procesu PSKP sociālajā inženierijā bija mērķtieci-gāka un rafinētāka par rusifikāciju caris-kajā Krievijā, kad krievu valoda atklāti tika uzspiesta nekrievu tautību pārstāvjiem. Krievu valoda bilingvisma jeb divvalodī-bas labi pārdomātajā mehānismā kalpoja ideoloģijai, kura pakļāva gan valodu, gan ietekmēja cilvēku domāšanu, tostarp — lingvistisko uzvedību.

Latvija kā Baltijas valstu geopolitisks centrs bija PSKP vadītās rusifikācijas un ko-lonizācijas politikas galvenais mērķis, lai ar novājinātu centru kļūtu vieglāk pakļaujams viss Baltijas republiku reģions.

Rusifikācijas vēstures pētījumi nepiecie-šami ne tikai tāpēc, lai nonāktu pie patiesī-bas par padomju okupācijas perioda notiku-miem, bet arī, pirmām kārtām, lai novērstu latviešu jauniešu un ārzemēs uzaugušo lat-viešu diskrimināciju darba tirgū, lai valstsnā-cijas pārstāvjiem savas valodas izvēle ik-dienā būtu pašsaprotamība, lai aktualizētu latviešu valodas apguves jautājumu vispārīz-glītojošajās skolās kā pašreizējā laikposmā aktuālāko risināmo jautājumu, lai cittautie-

šiem skaidrotu Latvijas valodas situācijas specifiku. Daudz ir paveikusi starptautiskā situācijā — karš Ukrainā. Pēc Krievijas pilna mēroga kara sākuma Ukrainā (2022) daudziem Latvijas iedzīvotājiem beidzot kļuvis pavisam skaidrs, cik nopietns ir valodas un varas kopsakars. Valoda ir arī varas simbols, un Latvijā, pēc inerces lietojot krievu valodu, “krievu pasaule” simboliskā veidā ir kļāto esoša — ar savu valodu. Daudzi atbildīgie

par valodas un integrācijas situāciju Latvijā pašlaik spiesti atzīt, ka tiešām — jau visus gadus, kopš Latvija atguva suverenitāti, joprojām pastāv latviešu valodas diskriminācija un sabiedrības divvalodība. Izpratne par padomju okupācijas lingvistiskajām sekām stiprinās latviešu valodas kā valsts valodas faktisko statusu.

Raksts ir recenzēts.

The article is peer-reviewed.

Par autori

Dr. philol. Vineta Skujiņa (Poriņa), valodniece sociolingviste, Latvijas Okupācijas muzeja vadošā pētniece; autore vairākām monogrāfijām par divvalodību, latviešu valodas diskrimināciju, starpkultūru komunikāciju, valodas un varas attiecībām. Zinātniskās intereses: divvalodība, koda maiņa, rusifikācijas vēsture, lingvistiskā uzvedība u. c. temati, kuru pētniecība notiek, pateicoties ASV izveidotajam valodnieces Valērijas Bērziņas-Baltiņas piemiņas fondam.

About the Author

Vineta Skujiņa (Poriņa), *Dr. philol.*, sociolinguist, lead researcher of the Museum of the Occupation of Latvia; author of several monographs on bilingualism, linguistic discrimination of Latvians in intercultural communication, relations between language and power. Her scientific interests are bilingualism, history of Russification, code-switching, linguistic behaviour, etc. The research is supported by V. Bērziņa-Baltiņa Memorial Fund in the USA.

Avoti un piezīmes

- ¹ Rusifikācija jeb pārkrievošana ir krievu valodas vardarbīgas izplatīšanas politika, ko nekrievu provincēs īpaši kopš 19. gs. 80. gadiem aizsāka Krievijas cārs Aleksandrs III. Ukrainu literatūrkritiķis, arī disidents Ivans Džuba (*Ivan Dzyuba*) raksturojis to kā PSKP politikā pilnīgi neakceptējamu jēdzienu. Džuba, Ivan (1970). *Internationalism or Russification? A Study in the Soviet Nationalities Problem* (second edition). London: Weidenfeld and Nicolson.
- ² Termins sociolingvists Heinca Klosa (*Heinz Kloss*) bilingvisma tipoloģijā, kas apzīmē situāciju, kad valsts veicina divvalodību, bet tas tiek darīts pretēji pamatnācijas indivīdu vēlmēm. PSRS mērķtiecīgi veicinātās asimetriskās divvalodības specifika, kad nekrievu tautu iedzīvotāji — divvalodīgi savā dzimtajā valodā un krievu valodā, bet krievi un citi nekrievu tautību jau asimilētie iedzīvotāji — vienvērtīgi krievu valodā. Schiffman, Harold, F. (1998). *Linguistic Culture and Language Policy*. London, New York: Routledge, p. 32.
- ³ LPSR Valodu likums (1989). Rīga: Avots.
- ⁴ Hogan-Brunn, Gabrielle, Ozoliņš, Uldis, Ramonienē, Meilute, Rannut, Mart (2009). *Language Politics and Practices in the Baltic States*. Tallinn: Tallinn University Press.
- ⁵ Apine, Ilga (1998). Nacionālā politika Baltijas valstīs. Jundzis, T. (red.) *Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliedēm*. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 338. lpp.

- ⁶ Baker, Colin, Jones, Sylvia, P. (1998). *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd., p. 294.
- ⁷ Ļeņins, Vladimirs (1979). *Pēdējās vēstules un raksti*. Rīga: Liesma, 33.–37. lpp.
- ⁸ Turpat, 34.
- ⁹ Turpat, 30.–31. lpp.
- ¹⁰ Riekstiņš, Jānis (2015). *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija (1940–1990)*. Rīga: Tieslietu ministrija, 55.–56. lpp.
- ¹¹ Vinogradov, Viktor (1945). *Velikij russkij jazyk*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo hudožestvennoj literatury.
- ¹² Turpat, 163. lpp.
- ¹³ Savčenko, Vasilij (1959). *Latviešu un krievu tautas vēsturiskās saiknes*. Rīga: b. i., 6.–7. lpp.
- ¹⁴ Ļeņins, Vladimirs (1950). *Raksti*, 20. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 70. lpp.
- ¹⁵ Peļše, Arvīds (1960). Par dažiem internacionālās audzināšanas jautājumiem. *Cīņa*, 10.03.1960., 2. lpp.
- ¹⁶ Riekstiņš, Jānis (2015). *Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija (1940–1990)*.
- ¹⁷ Riekstiņš, Jānis (2022). Latvijas sovietizācija un latviešu valodas politiskā diskriminācija (1940–1953). *Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada*. Red. [Skujiņa] Poriņa, V. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 13.–22. lpp.
- ¹⁸ PSKP XXII kongress. (1962). *Stenogrāfiska atskaite*. Maskava: Politiskās literatūras valsts izdevniecība, 592 lpp. [XXII Sjezd komunistisceskoj partii. Stenograficeskij otcjot. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo politiceskoj literaturi] https://istmat.org/files/uploads/52747/22_sezd._chast_3._1962_g.pdf (skatīts 22.10.2024.)
- ¹⁹ PSKP XXII kongresa programma (1962). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103. lpp.
- ²⁰ Turpat, 101. lpp.
- ²¹ Turpat, 103. lpp.
- ²² Olcott, Martha, B., Hajda, Lubomir, Olcott, Anthony (eds.) (1990). *Soviet Multinational State. Readings and Documents*. N. Y.: Routledge.
- ²³ Motyl, Alexander, J., (1992). *The Post-Soviet Nations. Perspectives on the Demise of the USSR*, N.Y.: Columbia University Press.
- ²⁴ Lewis, Glyn, E. (1972). *Multilingualism in the Soviet Union. Aspects of Language Policy and its Implementation*. Paris: Mouton, p. 293.
- ²⁵ Olcott, Martha, B., Hajda, Lubomir, Olcott, Anthony (eds.) (1990). *Soviet Multinational State. Readings and Documents*. 605 p.
- ²⁶ Gorbačovs, Mihails (1988). *Pārkārtošanās un jaunā domāšana mūsu valstij un visai pasaulei*. Rīga: Avots, 104.–105. lpp.
- ²⁷ [Skujiņa] Poriņa, Vineta (2022). Ideoloģija latviešu kā dzimtās valodas mācību līdzekļos padomju okupāciju laikā. *Valoda un vara. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada*. Red. [Skujiņa] Poriņa, Vineta. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 89.–114. lpp.
- ²⁸ LPSR Tautas izglītības likums (1974). Rīga: Liesma.
- ²⁹ [Skujiņa] Poriņa, Vineta (2009). *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 11. lpp.

- ³⁰ 1989. gada Vissavienības tautas skaitīšanas rezultāti, 1990. Rīga: LPSR Valsts statistikas komiteja.
- ³¹ Latvijas Valsts arhīva materiāli: LVA, 2197. f., 1-V apr., 109. l., 168. lpp.
- ³² [Skujiņa] Poriņa, Vineta (2022). *PSRS īstenotā rusifikācijas politika okupācijas laikā Latvijā*. Rīga: Tieslietu ministrija.
- ³³ Latvijas Valsts arhīva materiāli: LVA, 700. f., 5. apr., 1519. l.
- ³⁴ [Skujiņa] Poriņa, Vineta (2022). *PSRS īstenotā rusifikācijas politika okupācijas laikā Latvijā*. Rīga: Tieslietu ministrija.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ *Sabiedrības mācība* (1965). Mācību grāmata vidusskolu un vidējo speciālo mācību iestāžu izlaiduma klasēm, Šahnazarovs, Georgs u. c. (red.) Rīga: Liesma, 223. lpp.
- ³⁷ Blinkena, Aina (1978). Valodniecības ideoloģiskie aspekti. *LPSR ZA Vēstis*, 59.–60. lpp.
- ³⁸ Turpat, 61. lpp.
- ³⁹ Drizule, Viktorija (1986). Krievu valodas funkcionēšanas izpēte divvalodības apstākļos. *LPSR LZA Vēstis*, Nr. 8 (469), 115. lpp. (raksts krievu v.)
- ⁴⁰ Drizule, Viktorija (1990). Krievu valodas funkcionēšanas izpēte LPSR. *Balto-slowianskie związki jezykowe*. Wrocław, 85. lpp. (raksts krievu v.)
- ⁴¹ Pieaugušo izglītības apsekojums, Rīga: CSP, 2023. Tiešsaistē: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_OD/OSP_OD__apsekojumi__pieaug_izgl/PIA74.px/ (skatīts 28.10.2024.)
- ⁴² *Eurobarometer 540*, 2024. (09.2023–10.2023) (Europeans and their Languages, European Commission) <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2979> (skatīts 17.05. 2024.).
- ⁴³ Turpat, 3, 5.

RUSSIFICATION DURING THE SOVIET OCCUPATION AND ITS CONSEQUENCES TODAY

Vineta Skujiņa (Poriņa)

Vineta.Skujina@okupacijasmuzejs.lv

Key words: *Latvian, Russian, Russification, bilingualism, ideology of the Communist Party of the Soviet Union, Sovietisation, consequences of the Soviet occupation*

Since the early 1990s, Latvian studies have shown that for Latvians, the Latvian language has always been and still is the most important part of their identity. The USSR Communist Party (CP) understood very well the importance of the language of each local titular nation and, through the policy of Russification, purposefully sought to exploit and restrict this identity base. The purpose of Russification was to suppress the local population by suppressing its language, and to subdue the sense of a national state by excluding the Latvian language from state functions.

The article discusses the expansion of Russification in the 20th century and the contradictions of the ideology of the USSR CP between words and deeds concerning national politics, including language policy, which in all republics of the USSR was aggressively continued

as started in mid-19th century. Educational and scientific principles were used to enhance efforts to implement the programmes generated by the congresses of the USSR CP and the most important recommendations of the Tashkent Conference (1979) to establish the Russian language more intensively in every area of the life of every Soviet citizen. In conclusion, the data on the proficiency of the Russian language and the choice to use it today testify to the long-term consequences of Russification with respect to language.